

Xarxes migratòries i vides transnacionals a Andorra. Una nova mirada als processos migratoris¹.

Des dels anys 90 la paraula globalització ha estat clau per expressar les idees sobre el funcionament del món. Garcia Canclini (1999) considera la globalització com un procés que sorgeix de l'expansió econòmica que s'inicia al segle XVI i diferencia el procés de globalització actual dels processos anteriors que ell denomina internalització i transnacionalització. La internacionalització de l'economia i la cultura s'inicia amb les navegacions transoceàniques, amb les rutes comercials de les societats europees cap a Orient i cap a Amèrica i amb els processos de colonització. La transnacionalització és un procés que es va produint a través de la internacionalització de l'economia i la cultura, però és des de la primera meitat del segle XX que genera moviments d'organismes i d'empreses que operen en un espai transnacional amb independència dels estats. Sens dubte, la globalització que vivim intensifica aquests processos i les dependències globals amb l'articulació de xarxes econòmiques que operen al món. En el context de globalització, la innovació tecnològica associada a l'expansió de la comunicació ha comportat canvis significatius en l'organització de la producció i del consum, i ha canviat els costos i el temps de mobilitat de les persones i les mercaderies. En aquest mateix sentit, Castells (1996) afirma que els fluxos de persones i de mercaderies (finances) circulen sobre els territoris estatals, configurant una societat en xarxa. Vivim un procés de mobilitat i de relacions de celeritat on les fronteres es desdibuixen i adquireixen nous continguts, i el món s'encongeix.

¹ Aquest article és part dels resultats de l'estudi sobre *Vides migrants a Andorra. Les migracions estrangeres, ciutadania i diversitat cultural* (2007), realitzat per la mateixa autora, des de l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra, a l'Àrea de Recerca Històrica.

Ciutadans 4

Sens dubte, el món s'ha fet "més petit" i s'ha creat un camp global d'interaccions socials estructurat per processos demogràfics, culturals, econòmics i polítics que es condicionen entre si. Els estudis sobre migracions mostren com aquestes interaccions han generat canvis en la dinàmica dels fluxos migratoris: hi ha una major diversificació dels orígens, un canvi en la temporalitat de les migracions o un protagonisme més gran del paper de la dona en aquest procés amb una feminització del flux migratori.

Com a conseqüència d'aquest procés, les persones migrants construeixen camps socials transnacionals que creuen fronteres geogràfiques, polítiques i culturals, que uneixen els llocs d'origen amb els llocs de destí a través de xarxes. Portes, Guarnizo i Landolt (2003) diferencien el transnacionalisme *des de dalt* que generen les activitats dels agents econòmics (corporacions financeres i empresarials) i el transnacionalisme *des de baix* que protagonitzen els migrants i que va més enllà del fet de desplaçar-se d'un país a un altre. Els projectes i els itineraris mostren una forma de vida transnacional, ja que es mantenen forts vincles amb els llocs d'origen. Són els migrants transnacionals. El viure transnacional comporta la creació de nous espais de relació, de noves formes de sociabilitat i de construcció identitària que s'entén en la lògica de més d'un estat.

Una nova mirada dels processos migratoris: la perspectiva transnacional

En l'actualitat els estudis sobre migracions ofereixen una nova perspectiva que se sustenta en les xarxes que s'estenen més enllà de les fronteres nacionals (Levitt i Glick Schiller, 2004) i que analitzen el sorgiment de comunitats transnacionals generades per la lògica del capitalisme, ja que comporten alguns trets diferencials respecte de les característiques tradicionals dels processos adaptatius dels migrants generant noves iniciatives. En un món interconnectat s'estan forjant grups i comunitats que viuen simultàniament entre

Ciutadans 4

el seu lloc d'origen i el seu lloc de destí, mantenen forts vincles (familiars, socials, econòmics, polítics...) amb aquests espais creant noves configuracions territorials, socials, culturals i identitàries que es materialitzen en situacions com viure entre aquí i allà, sentir-se d'aquí i d'allà o tenir i exercir més d'una nacionalitat.

La perspectiva transnacional ofereix una nova mirada en l'anàlisi dels moviments migratoris i neix com a resposta als dubtes que plantejaven els enfocaments predominants més economicistes i assimilacionistes. Difícilment podem entendre la complexitat de les migracions en termes d'*inputs* i *outputs*, o afirmar que l'assimilació és una adopció cultural i lingüística o un fet generacional. Tanmateix, cal superar els constrenyiments del nacionalisme metodològic, on la variable nacional és determinant en l'anàlisi de les migracions, en un context de gran mobilitat i de connexions transnacionals. I cal abordar les variables de temps i d'espai des del valor que li confereix la immediatesa de la comunicació i les noves maneres de relacionar-se que modelen els processos d'inserció i generen identifications múltiples en un camp social que s'estén més enllà de les fronteres nacionals.

Els estudis sobre els processos migratoris s'han abordat des de la perspectiva de la immigració i els processos d'integració i d'assimilació, però tal vegada no han explicat la complexitat social i cultural de les migracions en un petit país de frontera on la majoria de la població és estrangera i cada dia més diversa. Com explicar les formes de vides dels estrangers que arriben des de les comarques veïnes i travessen la frontera periòdicament? Com es viuen les relacions que s'estableixen entre el país i els llocs d'origen? Com s'organitzen les famílies fragmentades pel procés migratori? O com es constitueixen les famílies mixtes? Com es conformen els projectes empresarials que operen més enllà de les fronteres nacionals? Com s'afronta el caràcter temporal i de transitorietat que sovint acompanya el projecte i l'itinerari de les persones migrants? Com s'utilitza el fet de posseir més d'una identitat nacional? I encara una última

Ciutadans 4

pregunta, com es construeix la identitat en un petit país amb diversitat i mobilitat creixents? Per donar resposta a aquests interrogants, cal repensar la nova realitat des d'un enfocament transnacional, ja que sens dubte estan emergent formes de vida que s'entenen en la lògica de més d'un estat, i identitats híbrides que condicionen els processos d'inserció a Andorra i modifiquen l'arrelament en els llocs d'origen.

“L'un porta a l'altre”. Les xarxes migratòries i els processos d'inserció

Des dels anys 50, Andorra s'ha configurat com un destí migratori per a gent de procedència diversa. El seu desenvolupament ofereix moltes oportunitats econòmiques i sobretot ofereix treball que atrau gent d'arreu que busca millorar les condicions materials de la seva vida o que fugen d'indrets que travessen circumstàncies difícils o que han generat un sentiment de desconfiança de futur. Si bé aquestes són circumstàncies reals, no podem explicar els fluxos migratoris només des d'aquesta perspectiva perquè no ens permetrà entendre els moviments migratoris en la seva complexitat. Els relats de vida, els projectes i les trajectòries dels estrangers que hi arriben, mostren com hi ha molts factors de caràcter personal i familiar que condicionen el procés migratori. Cal, doncs, cercar d'altres factors explicatius on es conjuminin les circumstàncies personals i familiars amb factors econòmics i estructurals que abracin des de l'àmbit més local fins a l'àmbit global. Des d'una perspectiva empírica cal abordar els moviments migratoris a través de les xarxes socials que s'estableixen més enllà de les fronteres i analitzar els projectes i les trajectòries individuals i familiars, així com els fluxos d'informació i les expectatives que envolten el procés. Entendre perquè a Andorra hi ha famílies senceres, grups d'amics o veïns d'un mateix poble procedents de determinades regions d'Andalusia, Galícia, Portugal, Filipines o Argentina, implica analitzar l'establiment i el funcionament de les cadenes i les xarxes que han afavorit un degoteig migratori i han estat claus en la configuració del país com a destí migratori.

Ciutadans 4

Els primers migrants que arriben per circumstàncies diverses van creant una xarxa de parents, amics i veïns que generen i faciliten una dinàmica migratòria continuada. Tal com assenyala Martínez Veiga (1997), les xarxes, un cop constituïdes, continuen funcionant malgrat que canviïn les condicions històriques tant del lloc d'origen com de destí, les xarxes funcionen, amb més o menys intensitat, ja que faciliten la mobilitat i l'arribada (trobar feina, allotjament, relacions...). Si el mite d'Andorra "un país on es podien fer calers" es va forjar sobre un procés de transformacions i de creixement que oferia moltes oportunitats de millora i de prosperitat, que s'ha mantingut durant els anys 60, 70 i 80, durant els anys 90 la situació experimenta un cert estancament i Andorra deixa de ser vista com una terra d'oportunitats i es comença a percebre com un país de treball. Malgrat aquest canvi de percepció del país, continuen arribant estrangers a través de la xarxa de familiars i d'amics, que opera com un canal d'informació i de recolzament, sobre la qual se sustenta l'estratègia migratòria.

"Es como yo. Hay muchos países que me gustaría ir, pero yo aquí tenía apoyo de mi familia. Sé que me buscarían un trabajo. Y para comer y eso, está aquí mi familia. Eso siempre me lo daban. Y si vas solo, siempre te puedes quedar en la calle. Mira. Yo como ya es el tercer país (Suïssa, França i Andorra), ya sé más o menos lo que es." AEA 174 (Dona, portuguesa, assalariada en una empresa de neteja)

"Yo siempre había pensado ir a New York. Ya había viajado varias veces a New York, tenía amigos allá. Bueno, tenía amigos que también habían venido a Andorra. Pero bueno, New York era como mi ciudad preferida en aquel momento (...) Cuando ya me fui a EE.UU. dije voy a probar allá sino funcionan bien las cosas tengo la posibilidad de ir a trabajar en invierno en Andorra." AEA 131 (Home, argentí, assalariat temporer en unes pistes d'esquí)

Ciutadans 4

La cadena de recolzament s'intensifica davant de les situacions de més dificultats i necessitats, sobretot entre la població més desafavorida o amb menys recursos que han de cercar ajuda entre familiars i amics. Sovint són les persones que tenen un concepte de família més extens, amb unes relacions d'obligacions fonamentades en el sentiment de parent.

“Para nosotros la familia es muy importante. Lo es todo... Ahora su hermana trae un niño, aunque ella trabaja interna. (...) Vivirá con nosotros en un principio hasta que ella se pueda alquilar un piso, porque más adelante piensa traer al marido.” AEA 124 (Dona, peruana, treballadora assistencial a domicili)

Els migrants fan servir diferents estratègies familiars i domèstiques per poder marxar. Quan es tracta de dones amb fills, han de recórrer a les mares o a les germanes perquè s'encarreguin dels fills, mentre intenten situar-se i s'opta per fer una marxa esglaonada fins que les circumstàncies (econòmiques, jurídiques...) afavoreixen el reagrupament familiar. Mentre, les famílies es fragmenten i s'adapten a les circumstàncies, i el salari de les dones migrants serveix per mantenir-les (enviament de remeses). Aquesta és una de les situacions que mostren la importància del transnacionalisme.

Entre classes mitjanes amb millors perspectives econòmiques i professionals, les estratègies són diferents ja que les circumstàncies i les condicions de la marxa estan resoltes. En aquests casos, les estratègies familiars, econòmiques i residencials prenen una altra fesomia. Tenen un caràcter més individual que s'anteposa a les estratègies familiars i a les col·lectives (Comas d'Argemir i Pujadas, 1983).

Ciutadans 4

Tal vegada aquestes no són situacions noves, però la manera en què s'afronten, com s'organitzen les relacions, sí prenen una altra dimensió en un context transnacional a causa de la immediatesa, la intensitat i la freqüència de les relacions que s'estableixen com a conseqüència dels nous canals d'informació, de l'abaratiment del transport i les noves tecnologies (Pedone, 2003).

De fet, en un context com Andorra, amb una política social i econòmica liberal, poc intervencionista, es produeixen molts intercanvis informals basats en les xarxes interpersonals que se situen en els països d'origen i de destí. Moltes de les necessitats socials no són cobertes des de les institucions públiques o no arriben a tothom, i les prestacions i contraprestacions es resolen als àmbits familiar i amical, i traspassen les fronteres nacionals. Aquestes xarxes interpersonals, que es basen en les relacions de família, en la confiança i la lleialtat però també en les obligacions, són nòduls centrals en les estratègies dels migrants en el moment de marxar, d'arribar, de trobar feina, de trobar vivenda, d'inserir-se en una altra societat... Així, la xarxa relacional pot arribar a satisfer les necessitats socials que les institucions no solucionen formalment. Comptar amb una xarxa de coneguts quan s'arriba a un país com Andorra, facilita les primeres passes en els processos d'inserció: trobar feina i obtenir els permisos de treball i de residència, l'allotjament, conèixer drets i deures, saber en quines condicions es pot accedir a la seguretat social, a les escoles o als serveis assistencials... En aquest sentit, la informació que transita sorgeix de les experiències dels que hi són que, d'alguna manera, també condiciona la visió de país dels nouvinguts. D'una banda, les xarxes faciliten l'adaptació del que hi arriba, i de l'altra, de la mateixa manera, condiciona la seva posició i la seva mirada vers el lloc d'arribada.

En aquest sentit, les cadenes i xarxes migratòries també afavoreixen una concentració de persones d'un mateix origen o nacionalitat en determinats

Ciutadans 4

àmbits productius. Uns porten als altres i es produeix una “especialització professional en funció de l’origen”, que no només s’expliquen per la llei d’immigració que regula el nombre de permisos en relació amb la nacionalitat i el sector productiu. Aquesta especialització es manté després d’anys de residència al país, i sovint comporta la creació de petites empreses en el sector que també recorren a la xarxa de paisanatge per fer noves contractacions.

“Es que siempre que vienes aquí tienes que tener a alguien que te meta. Es muy raro que encuentres a alguien que venga solo, por sí mismo ¿sabes? Uno trae a los demás. Uno va buscar al otro, el otro va a buscar al otro ¿sabes?” AEA 174 (Dona, portuguesa, assalariada en una empresa de neteja)

Vèiem, doncs, com les xarxes migratòries esdevenen així ponts d’interacció i de transformació tant a la comunitat d’origen com al lloc d’arribada. Petits pobles de la frontera, d’algunes regions d’Andalusia o del nord de Portugal, s’han transformat per aquest flux migratori. Es dinamitzen les seves economies amb els diners que hi arriben dels migrants, s’inverteix en vivenda o es munta un petit negoci. El cert és que hi ha un augment de les relacions i de les interconnexions entre els llocs d’origen i de destí, entre diferents regions del món. Tal com hem dit, en un món cada dia més global, els mitjans de transports s’han diversificat i abaratit fins a reduir notablement en temps les distàncies geogràfiques, i els nous sistemes de comunicació apropen el discórrer quotidià de persones que viuen a milers de quilòmetres, entre aquells que decideixen migrar i els que es queden, que ajuda a esmorteir el trencament i la fractura que provoca la marxa. A escala situacional, la connexió amb els llocs és infinitament superior a la situació dels estrangers de fa només dos o tres dècades.

Vides transnacionals a Andorra

En aquest context la tesi de diversos autors que aborden aquest procés en termes de la configuració de nous camps socials, de xarxes i comunitats transnacionals (Schiller, Basch i Szanton-Blanc, 1992; Portes, Garnizo i Landolt, 2003) introdueix una nova mirada dels processos migratoris actuals. Sens dubte, cal entendre la realitat d'algunes comunitats migrades en la seva característica de comunitats transnacionals. És el cas dels indis a Andorra, que mantenen una estreta relació amb la comunitat índia de Canàries, des d'on van arribar els primers fa més de trenta anys. Des d'allà es va establir una xarxa comercial i relacional amb Andorra, Barcelona o Gibraltar. La comunitat portuguesa a Andorra n'és un altre exemple, ja que s'ha establert una xarxa migratòria des d'alguns pobles de Minho i Trás-os-Montes a través de la qual arriben persones migrants per treballar sobretot al sector de la construcció, però que estan relacionades amb d'altres països europeus amb una important presència de nacionals portuguesos. També és el cas dels joves britànics, argentins o xilens que arriben per treballar a les pistes d'esquí del país durant la temporada d'hivern i, després, sovint, marxen cap a altres pistes d'esquí a l'altre hemisferi o cap a la costa mediterrània per fer la temporada d'estiu. Es crea aleshores un circuit migratori transnacional, que interconnecta estacions d'esquí d'arreu del món i d'altres indrets turístics.

“Vine a España a trabajar en la playa con unas amigas del sur de Londres. Fui a Lloret de Mar a trabajar (...) 21 años. Y trabajando ahí (otros jóvenes ingleses) nos dijeron de venir a Andorra. Yo nunca pensé en esquiar (...) Y he encontrado un monitor de esquí inglés y hemos quedado aquí tres inviernos y tres veranos en la playa.” AEA 184 (Dona, britànica, assalariada en una empresa turística)

Molts aspectes caracteritzen i accentuen el caràcter transnacional de les xarxes migratòries, alhora que posen en qüestió el concepte d'integració com un

Ciutadans 4

procés d'allunyament de la cultura d'origen i d'adopció del país d'acollida. Cal entendre la complexitat de les migracions a través de les xarxes i els lligams que s'estableixen entre els territoris i els grups o les comunitats. Aquesta caracterització transnacional és clau per entendre els processos d'inserció i d'identificació dels migrants. Són molts els residents estrangers que mantenen forts vincles amb les seves comunitats d'origen repartides per diversos països, sobretot entre els que procedeixen de més a prop, o que tenen d'altres residències fora del país. Diversos autors han plantejat el concepte de "transmigració" i "transmigrants" per referir-se a aquestes noves modalitats i formes de la mobilitat de la població en l'àmbit mundial (Portes, 1997; Glick Schiller, Basch i Blanc-Szanton, 1992).

El caràcter temporal i de transitorietat amb què sovint s'enfronta la migració modela els processos d'inserció i afavoreix el manteniment d'un fort vincle i un sentiment de pertinença amb el lloc d'origen. Com a conseqüència es creen espais plurilocals que se sustenten en xarxes i intercanvis de persones, béns, informació... i es produeix una desterritorialització de les comunitats nacionals, ètniques i religioses, que alguns autors interpreten com a diàspores.

Malgrat l'augment de la transnacionalitat, no tots els processos migratoris poden ser inclosos dins del paraigües del transnacionalisme, ja que no totes les persones migrants porten una vida transnacional, només aquelles que mantenen estretes relacions amb els seus llocs d'origen, hi tenen residència i estableixen intercanvis continus. Però tampoc no podem obviar que en el cas d'Andorra, la majoria dels residents conserven forts vincles amb els seus llocs d'origen.

Per finalitzar, sense cap voluntat de concloure i sí d'oferir una nova perspectiva sobre la immigració a Andorra, cal analitzar els constants fluxos i intercanvis que es desprenen dels actuals moviments migratoris, que suposa una nova dimensió del fet migratori i del concepte tradicional de migrant. El procés

Ciutadans 4

migratori contemporani no implica un flux en un únic sentit, sinó en diferents direccions i sentits. En un petit país de frontera com Andorra, s'evidencia i s'accentua el fet que les estratègies dels estrangers estan vinculades a les lògiques de més d'un estat que es materialitza en el fet quotidià de creuar les fronteres.

Bibliografia

Castells, M. (1996) *La sociedad red*. Vol. 1 *La era de la información: economía, sociedad y cultura*, Madrid, Alianza.

Comas d'Argemir, D. i Pujadas, J. J. (1991) "Familias migrantes: reproducción de la identidad y del sentimiento de pertenencia" a *Papers. Revista de Sociologia. Estudis sobre la família*, Universitat Autònoma de Barcelona, núm. 36, pp. 33-56.

Domingo, C. i Viruela, R. (2001) "Cadenas y redes en el proceso migratorio español" a *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. Universidad de Barcelona. Núm. 94 (8), 1 de agosto de 2001.

García Canclini, N. (1999) *La globalización imaginada*, Barcelona, Paidós.

Glick Schiller, N., Basch, L. i Blanc-Szanton, Cr. (1992) "Introductory Remarks and Research Questions" a Glick Schiller, Basch i Blanc-Szanton (eds). *Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*, New York: New York Academy of Sciences.

Hannerz, U. (1998) *Conexiones transnacionales. Cultura, gente, lugares*, Madrid, Càtedra.

Lacomba, J. (2001) "Teorías y prácticas de la inmigración. De los modelos explicativos a los relatos y proyectos migratorios" a *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. Universidad de Barcelona. Núm. 94 (11), 1 de agosto de 2001.

Ciutadans 4

Levitt, P. I Glick Schiller, N. (2004) “ Perspectivas internacionales sobre migración: conceptualizar la simultaneidad” a *Migración y desarrollo. Perspectivas internacionales sobre migración*. Segon Semestre. Pp. 60-91.

Martínez Veiga, U. (1997) *La integración social de los inmigrantes en España*. Madrid, Trotta.

Pedone, Cl. (2003) “*Tú siempre te jalas a los tuyos*” *Cadenas y redes migratorias de las familias ecuatorianas hacia España*. Tesis doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de filosofia i lletres. Departament de geografia.

Portes, A. (1997) “Convergencias teóricas y evidencias empíricas en el estudio del transnacionalismo de los inmigrantes” a *Migración y desarrollo. Estudio del transnacionalismo*. Primer semestre. Pp. 2-19

Portes, A., Guarnizo, L., i Landolt, P. (2003) “El estudio del transnacionalismo: Peligros latentes y promesas de un campo de investigaciones emergentes” a Portes, Guarnizo i Landolt, P. (coords.) *La globalización desde abajo: Transnacionalismo inmigrante y desarrollo. La experiencia de Estados Unidos y América Latina*, Mèxic, FLACSO. pp. 45-87.

Pujadas, Martín i Pais de Brito (coords.) (1999) *Globalización, fronteras culturales y políticas y ciudadanía*, Actas del VIII Congreso de Antropología, Santiago de Compostela 1999. Ed. FAAEE i AGA.